

<https://doi.org/10.53656/his2023-1-5-cha>*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПРОМЕНИТЕ В РЪКОВОДСТВОТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЗЕМЕДЕЛСКИ НАРОДЕН СЪЮЗ В КРАЯ НА 1989 ГОДИНА

Никола Лука Шиндаров*Национален военноисторически музей*

Резюме. Настоящата статия разглежда промените, настъпили в ръководството на Българския земеделски народен съюз в периода от 10 ноември до края на 1989 г. Изследването представя отражението на случващото се в Българската комунистическа партия и страната спрямо Земеделския съюз, различията в реакциите на водещите земеделски дейци, основните теми, които стават обект на дебати в съюзните редици, противоречията между ръководството на БЗНС и оформящата се критична група съюзни членове, а също и противоположните позиции, които отделни структури в страната защитават по вътрешнопартийни и обществени въпроси. Темата е представена и в светлината на процес, влизащ в ползрението не само на политическите субекти в страната, но и на дипломатическия корпус. Целта на статията е да осветли основните взаимовръзки, причини и следствия, довели до промените по върховете на Съюза.

Ключови думи: Български земеделски народен съюз; БЗНС; преход; БКП; партийна система

Увод

Промяната на 10 ноември 1989 г., когато на пленум на Централния комитет (ЦК) на Българската комунистическа партия (БКП) генералният секретар на партията Тодор Живков е свален и на негово място е избран Петър Младенов¹⁾, е събитието, което дава начало на обновителни процеси и в ръководството на коалиционния партньор на Комунистическата партия – Българския земеделски народен съюз (БЗНС). В рамките на шест седмици Земеделският съюз успява да завърши първия етап от реорганизацията си, в който сменя своя секретар, променя състава на Постоянното присъствие и Управителния съвет и успява да трасира пътя за приемането на съюзна програма и нов устав. Целта на статията е да проследи и обясни процесите, които протичат в ръководните структури на БЗНС в края на 1989 г. За разработването на статията са използвани изследвания за периода (Kalinova, Baeva 2010; Ludzhev 2008; Marcheva 2004), документи на Ми-

нистерството на вътрешните работи, периодичният печат, спомените на активно участващия в събитията земеделски деец Ангел Димитров²⁾ и др. При разработване на настоящото изследване е използван историко-генетичният метод.

1. Начало на промените: смяна на съюзния секретар

На проведения в резиденция „Бояна“ пленум БЗНС има свои представители в лицето на съюзния секретар Петър Танчев и секретарите на Постоянното присъствие (ПП), които стават преки свидетели на ключовата промяна във върховете на партията³⁾.

В заключително слово след избора си Петър Младенов наред с това, че *„преустройството“⁴⁾ няма алтернатива* и че час по-скоро трябва да бъдат разграничени ясно функциите на партията и държавата, споменава, че по пътя на промяната БКП ще разчита *„на активното участие в този процес на нашите съюзници от БЗНС, на отечественофронтовците, на комсомола и всички български младежи и девойки, на членовете на професионалните съюзи, на българските жени, на всички български граждани“⁵⁾*.

Официално БЗНС посреща позитивно вътрешния преврат в БКП, което е по-скоро продължение на тенденцията да се подкрепят задължително официалните решения на Комунистическата партия. Поздравленията за избора на Петър Младенов и декларираното от името на Управителния съвет на БЗНС уверение на секретаря на БЗНС Петър Танчев, че земеделците *„ще бъдат непоколебим верен съюзник на комунистите, заедно с тях ще работят за изграждането на Родина като модерна социалистическа и правова демократична държава“⁶⁾* не излизат от рамките на обичайните протоколни фрази, с които и до момента Съюзът е приветствал решенията на БКП.

В дните след 10 ноември официалният партийен орган вестник „Земеделско знаме“ публикува текстове, които потвърждават, че сдружените земеделци подкрепят ноемврийските решения на ЦК на партията. В тях съюзните активисти, освен приветствия и подкрепа, изразяват и подчертана ангажираност с ускорения ход на преустройството и застават зад идеите за *„изграждане на съвременна и демократична правова държава, за гласността и плурализма, за неотложното ликвидиране на командно-административната система“⁷⁾*. На митинг в подкрепа на Петър Младенов на 17 ноември членът на Софийското градско ръководство на БЗНС Невена Георгиева заявява в интервю, че *„единството и единодействието на БКП и БЗНС навлиза в нов етап“⁸⁾*. Кратка оценка на извършените промени се съдържа и в публикуваното мнение на Бойко Колев – председател на Общинското ръководство на БЗНС в гр. Опака, Разградска област, според когото: *„досега все „исторически“ неща правехме, но тази дума тук си е на мястото“⁹⁾*.

Въпреки публичните изяви, които са в посока продължаване политиката на „следване“ на БКП, в Съюза започва процес на промяна. Неофициалният характер на действията на лицата, които движат този процес, го правят проследим предим-

но от мемоарната литература. В своите спомени Ангел Димитров – секретар на ПП на БЗНС, свидетелства, че още в края на октомври 1989 г. е бил информиран за това, че в БКП се готви вътрешен преврат, начело на който по всяка вероятност ще застане Петър Младенов. Това се случва на среща на Димитров с Младенов в дома на сдружения земеделец Андрей Кожухаров – завеждащ отдел в редакцията на „Земеделско знаме“. По време на срещата Димитров е запознат с обстановката в ръководната партия и че ще се приеме положително, ако и БЗНС подеме инициативи, които да са в синхрон с готвените промени и да подпомогнат демократичния процес. След пленума Ангел Димитров подема „много внимателни“ разговори с най-близките му в БЗНС – Виктор Вълков¹⁰), Георги Менов, Минчо Пейчев и др., а по-късно и със Светла Даскалова¹¹), която застава открито на позиция, че Петър Танчев трябва да си подаде оставката. Димитров запознава със ситуацията и Димитър Димитров¹²), който също подкрепя тази идея. Оформената група започва подготовка за свикване на Управителния съвет на БЗНС, допълнителна увереност в подкрепа на действията им идва и от това, че самият Петър Танчев е заявявал, че при слизване на Тодор Живков от сцената е длъжен да си отиде и той. Съюзният секретар обаче при новата ситуация преразглежда тази си позиция, като акцентира, че това са вътрешни дела на Комунистическата партия, които не засягат Съюза. Особено активен в опитите да убедят Танчев, че е в интерес на организацията да има промени, и че той трябва да даде пример, е Виктор Вълков. Идеята на вътрешносъюзната опозиционна група е смяната на съюзния секретар да се случи на заседание на Управителния съвет (УС) на Съюза, на което Светла Даскалова и Димитър Димитров, подкрепени от някои председатели на окръжни ръководства на БЗНС, да аргументират нуждата от промени (Dimitrov 1998, р. 240).

От трибуната на Народното събрание на 17 ноември Димитров заявява, че в „понеделник [20 ноември – б. а.] Управителния съвет на БЗНС ще има свое заседание, на което ще вземе отношение към това историческо събитие в живота на БКП и в живота на България“, но все пак допълва: „ние, сдружените земеделци, изцяло стоим зад решенията на пленума на ЦК на БКП от 10 ноември 1989 г.“, който е „един голям празник за демокрацията, празник на истинската демокрация, за която са ратували и комунистите, и сдружените земеделци“¹³).

Резолюцията на Управителния съвет обаче е публикувана на 19 ноември и в нея „високо“ се оценяват решенията на ноемврийските пленуми и на сесията на Народното събрание като „решителни стъпки за разрушаване на структурите на командно-бюрокраичната система“ и за „обновлението на социализма“ в страната, както и че „сдружените земеделци посрещат с дълбоко удовлетворение прокламираните в заключителното слово политически принципи за изграждане на България“ и откликват с „искрено задоволство“ на изразената от Младенов „увереност, че по пътя на преустройството Партията ще разчита на активното участие в този процес на БЗНС“. Отбелязва се, че „преустройството властно поставя на дневен ред необходимостта от нов устав и програми

цели и задачи на БЗНС за социалистическия възход на Родината“. Заявено е, че пред Съюза се разкриват възможности за по-активно участие в обновителните процеси в икономиката, политическата система и духовната сфера, но БЗНС ще даде „максимален принос“ преди всичко за осъществяване на аграрната и социалната политика в общините¹⁴⁾. По същество резолюцията представлява опит на ръководството на Съюза да заяви интерес към реално участие в управлението на страната, макар че в основния фокус ще бъдат професионалните земеделските проблеми. От значение е и желанието пред Съюза да бъдат поставени „програмни цели и задачи“, което е препратка към решението на Върховния съюзен съвет от 30 октомври – 1 ноември 1947 г., когато за партийна програма на БЗНС е приета тази на БКП за изграждане на социализма¹⁵⁾.

Становището на Управителния съвет предизвиква скандал в земеделските редици. Членът на Управителния съвет Железан Райков¹⁶⁾ публично протестира и твърди, че публикуваният във вестниците „Земеделско знаме“ и „Работническо дело“ текст е една „безподобна фалшификация, както много пъти досега са ставали, защото заседание на Управителния съвет по този въпрос не е имало“. Към самия Райков, както и към други членове, не са отправяни покани за това заседание, на което е била гласувана резолюцията¹⁷⁾. За евентуално събрание на Управителния съвет в земеделските среди се говори първоначално за датата 19 ноември, но по-късно то е отложено за 23 ноември (Radeva 2016, pp. 83, 85).

В своите спомени Ангел Димитров твърди, че спрямо въпроса за свикване на Управителния съвет на БЗНС, който да изрази становище спрямо станалите събития, Петър Танчев заявява, че това не е необходимо, а е достатъчна една декларация от името на Постоянното присъствие. По този начин той избягва вероятността от действия спрямо неговите позиции в Съюза. Докато трае спорът, групата около Ангел Димитров подготвя заседание на Управителния съвет, а Танчев – декларацията. Няколко дни преди заседанието Танчев внася за разглеждане от Постоянното присъствие „нескопосан“ документ, който е посрещнат остро и всички членове, с изключение на Алекси Иванов¹⁸⁾, се обявяват против документа, в който се засвидетелства подкрепа към БКП, но не и отношението на БЗНС към промяната. Въпреки съпротивата Танчев одобрява декларацията¹⁹⁾ и тя е публикувана (Dimitrov 1998, pp. 53 – 54).

Същевременно освен на върха раздвижване има и на средното стъпало в организационната йерархия на Земеделския съюз. В деня, когато е публикувана резолюцията, 85 души, сред които Николай Петрини, Димо Вергил Димов и Пелин Пелинов, подписват открито писмо до заседанието на Управителния съвет на БЗНС от името на „Инициативна група на сдружените земеделци за подкрепа на преустройството“ и го внасят в деловодство на ПП на БЗНС на 22 ноември. Писмото е остро и самокритично. Според него „съюзът трябва да поеме своя дял от отговорността за политическата, икономическата, социална, демографска и духовна криза...“, подписалите апелират за раздяла „с лъжата,

че у нас има действителна *двупартийна политическа система*“, при положение че БЗНС няма своя програма. Припомнят за ликвидирания Земеделски младежки съюз – действие, с което е прекъсната приемствеността между поколенията, ограничаването на приемането на сдружени земеделци и др. Според тях е време БЗНС да изработи своя програма, да се бори земята да се предаде на тези, които я обработват, да направи необходимото за съдебната реабилитация на Никола Петков²⁰⁾, Димитър Гичев²¹⁾ и техните последователи, да се бори за премахване на монополните структури на властта и за самостоятелна роля в политическия живот. Ръководството на Съюза е обвинено в изчаквателни позиции спрямо бурно развиващите се събития. Резолюцията, публикувана от 19 ноември от името на УС, е окачествена като пример за остаряла фразеология, за неискрени декларации и липса на нови идеи, което според съставилите го продължава да влошава и без това ниския обществен престиж на Съюза. Безкритичната подкрепа на всички решения, взети от БКП под ръководството на Тодор Живков, поставя на дневен ред пред съюзните членове въпроса за отговорността на ръководството на БЗНС. Те настояват за бързи и радикални мерки за излизане от кризата, в която е изпаднал БЗНС, да се свика извънредно съюзеи конгрес, което налага незабавно да се свикат събрания на дружбите, на които съюзните членове открито да изразят своята воля и мнения и да избират нови квартални, общински и областни ръководства и делегати за конгреса. Според групата БЗНС следва да бъде достоен коалиционен партньор в търсене на върни пътища за преустройство²²⁾.

По този начин, въпреки привидно спокойното първоначално посрещане на новината за смяната на Тодор Живков, в крайна сметка, се стига до заседание на УС на БЗНС на 23 ноември в конгресната зала на дом-паметника „Александър Стамболийски“ в София. В него участват членове и кандидат-членове на УС, членове на бюрото на Контролно-ревизионната комисия на БЗНС и народни представители от Парламентарната група (ПГ) на БЗНС, част от които не са членове на съвета. Заседанието е открито и водено от Ангел Димитров. Доклад на тема „БЗНС и новият политически курс на преустройството“ изнася Петър Танчев. Докладчикът изтъква, че БЗНС единодушно приветства и подкрепя решенията на ноемврийските пленуми и ги определя като исторически събития в живота на народа. Обосновава и извода, че в момент, когато страната навлиза в етапа на истинското преустройство, на дневен ред стои въпросът за изработване на програма и нов устав на БЗНС, които ще „извисят ролята и отговорността на БЗНС като политически съюзник и партньор на БКП“. Съветът потвърждава извода и решава да се изработят програма, нов устав и работната програма за дейността на БЗНС до свикването на XXXVI конгрес, който да легитимира документите, определени са и съответните комисии, които да започнат работа по тях. Също така е създадена специална комисия за проверка на делото на Никола Петков, предлага на Народното събрание да приеме нов закон за земята, да се разработи програма за развитие на българското село и на селското стопанство, свиква и Върховния

съюзен съвет на заседание през втората половина на декември 1989 г.²³⁾ Решенията на съвета имат своите непосредствени цели. Да се изработи програма на БЗНС, е действие със символично значение, като се има предвид, че досега е приемана за своя тази на БКП. Създаването на специална комисия за проверка на делото на Никола Петков е пряко свързано и с дейците на бившата земеделска опозиция, които дават заявки за възстановяване на своя съюз. Но липсват персоналните промени, което в известна степен компрометира решенията.

Предварителният сценарий според Ангел Димитров, при който Светла Даскалова, Димитър Димитров, Дончо Каракачанов²⁴⁾ и други членове на УС трябва да подемат атака срещу Петър Танчев, не се осъществява (Dimitrov 1998, pp. 240 – 241). Неуспехът на намеренията им може да се търси в две посоки. Или не е напълно ясна позицията на БКП, или групата, която се оформя като двигател на една промяна, не е достатъчно монолитна и няма визия за това какво ще последва след евентуалното сваляне на Петър Танчев и кой ще го наследи на поста. Все пак в изказванията на членовете на Управителния съвет се долавят известни нюанси. Светла Даскалова заявява, че за нея *„няма съмнение, че преустройството в БКП изисква и преустройство в БЗНС. Това преустройство трябва да бъде с размах и сила, да съответства на решителните мерки, които бяха предприети в партията“*, ако искат *„земеделският съюз да стане независима политическа партия“*. Тази промяна според нея ще прекрати и лозунгите за възстановяване на БЗНС „Н. Петков“, за чиито привърженици *„вратата е широко отворена“*. Ангел Димитров изказва мнение, че *„що се отнася до БЗНС, ние заявяваме: вярваме на другаря Петър Младенов и на реформаторските сили в БКП. Не спямо, не безкритично, каквато бе порочната практика допреди две седмици. Но вярваме!“* и че *„БЗНС трябва да се превърне в политическа партия със свой облик, със своя позиция и програма ... в политически партньор не само на БКП, но и на всички конструктивни и реформаторски сили в обществото“*, като допълва, че *„Нашата платформа е единството на съюза“*²⁵⁾. Васил Пасев²⁶⁾ заявява, че Съюзът ще стои на позициите за суверенно и пълнокръвно единство с Комунистическата партия²⁷⁾. Георги Андреев пък се изказва остро спрямо желанието на градската дружба в София за среща с членовете на УС – *„Защо ги вика? Пак да се обработваме ли? Пак да ни се казва какво да правим ли? Край на тези инструктажи и скалъпени или режисирани изказвания!“*. Той споделя, че отношението към БКП трябва да се преоцени, но не и да се отказват от *„авангардната роля“* на партията, същевременно кадрови промени се налагат, но не на това заседание на Управителния съвет, защото не са узрели да правят такива, нито е необходимо към момента²⁸⁾. Поставени са и редица проблеми, сред които този с приема на членове²⁹⁾, а като намек за бъдещи промени звучат думите на Александър Ас. Стамболийски³⁰⁾, че в най-скоро време трябва да настъпи раздвижване в съюзното ръководство³¹⁾.

Декларираното общо мнение е, че за да има достойно място в етапа на преустройство, Земеделският съюз трябва да намери верния път и тон като самостоя-

телна политическа партия. В редакторска статия в партийния орган се споменава, че „за да бъде БЗНС в бъдеще способен в равноправно сътрудничество с БКП да работи за задълбочаване и динамизиране на преустройството, е необходимо смело и радикално да се преустрои“⁽³²⁾.

Преминалият без промени съвет засилва напрежението. Първото открито писмо от Инициативната група, което е коментирано и на УС, е последвано от второ, вече адресирано до членовете на БЗНС. В него се твърди, че ръководството на Съюза носи отговорност за „кадровото и политическото опустошаване на съюзните редици“ и смята, „че кредитът от време и доверие за съюзния секретар е изчерпан“⁽³³⁾.

Атаката довежда до среща на Петър Танчев с 16 души от Инициативната група на сутринта на 27 ноември, на която присъстват и трима членове на ПП. Поставените искания на групата са за колективна оставка на цялото съюзно ръководство и избори от долу нагоре, независима комисия да провери финансовото и материалното състояние на Съюза, а вестникът да отвори страниците си за свободни дискусии и мнения. Танчев, от своя страна, говори за промени в бъдеще, от което става ясно, че той няма намерение да подава оставка⁽³⁴⁾ (Radeva 2016, pp. 87 – 88).

По-късно същия ден в София се провеждат събрания на съюзния актив. На тях присъстват Петър Танчев, Ангел Димитров и Пандо Ванчев⁽³⁵⁾, членовете на ПП Светла Даскалова, Радой Попиванов, Димитър Димитров, Виктор Вълков, Георги Менов и председателят на контролно-ревизионната комисия Любен Стефанов. Срещите преминават под знака на „остро критичния диалог“, ръководството информира съюзните активисти как е протекло заседанието на УС, водят се дискусии по теми, съвпадащи с поставените в първото писмо на Инициативната група. В разговорите е „изразена неудовлетвореност от работата на сегашното съюзно ръководство, от неговата изчаквателна позиция след ноемврийските пленуми“, поставен е и „въпросът за незабавни кадрови промени не само във висшия съюзен ешелон, но и в областите и общините“. Гласувани са резолюции, в които се настоява за оставка на съюзното ръководство, за актове със символично значение, като смяна на членските карти, в които има поместен цитат от Тодор Живков. Издигат се искания парламентарната група на БЗНС да постави за разглеждане въпроса за ръководната роля на БКП, която е залегнала в Конституцията. На срещите са прочетени двете открити писма и земеделците гласуват за тяхното публикуване. Второто писмо обаче е публикувано с редакция. Пропусната е именно частта, в която се иска колективна оставка на цялото ръководство на БЗНС⁽³⁶⁾ (Radeva 2016, p. 88), което е една от предпоставките за създаване на още по-напрегната обстановка в Съюза.

Извън столицата напрежението също се покачва. В Пловдив местните дружби заявяват на Светла Даскалова, че са неудовлетворени от изчаквателната позиция на ръководството, и дават за пример това, че за две седмици БКП провежда два пленума, а Политбюро постоянно заседава. В Михайловград припомнят на Вик-

тор Вълков за ограниченията, които е търпял Съюзът, но има и въпроси относно Инициативната група от страна на председателя на областното ръководство на БЗНС Тодор Найденов – „*Кои са 90-те членове от инициативната група? Какви са? Къде са били досега?*“³⁷⁾. Това довежда до отговор на последните, в който се изреждат имената на част от тях и информират за срещата с Петър Танчев, на която защитават своите позиции³⁸⁾. Този задочен спор показва, че е възможен не само вертикален, но и хоризонтален сблъсък между столица и по-консервативни провинциални центрове, което се забелязва на моменти и в БКП.

Сложността на процесите и трудното им канализиране се онагледява от романтичните идеи на по-младите членове на земеделската дружба в Габрово, сред които се коментира необходимостта за изпращане предложение до БЗНС за създаване на „*свободна, демократична селска партия*“, която трябва да играе ролята на легална опозиция, но да признава ръководната роля на БКП, като ѝ опонира при вземането на неправилни решения³⁹⁾.

На 29 ноември 1989 г., под предлог високата активност на сдружени земеделци в различни градове в страната, изразена в категорична воля за радикални промени в Съюза, Постоянното присъствие решава да свика още на 2 декември 1989 г. в София заседание на Управителния съвет и Върховния съюзен съвет. Свикването на високите форуми се обосновава и като потвърждение на желанието за бързо решаване на най-неотложните проблеми, от които зависи съдбата на БЗНС и главното – „*единството на нашите редици*“. Отчита се, че времето за подготовка на форума е кратко и той едва ли ще изчерпи всички важни въпроси, затова през втората на половина на декември ще бъде свикан отново Върховният съюзен съвет. Решено е и че във вестник „Земеделско знаме“ ще бъде открита трибуна за мнения⁴⁰⁾.

„*Единството*“, на което акцентира ПП, е заплашено по две линии. Разцеплението вътре в БЗНС и организирането на привържениците на БЗНС „Н. Петков“, които вече са провели своя възстановителна сбирка и работят за организиране на партийна конференция (Yosifov 2008, pp. 191 – 194).

През този период не спират разговорите с Петър Танчев, като към усилията на Виктор Вълков се присъединява Милена Стамболийска и в крайна сметка, съюзният секретар склонява да подаде оставка. Въпросът кой да го замести, е разгледан на две заседания на Постоянното присъствие, на които се очертават кандидатурите на Светла Даскалова и Ангел Димитров. Два дни преди заседанието на УС окончателно се спират на тази на Ангел Димитров. Непосредствено преди заседанието на Управителния съвет Петър Танчев е извикан в ЦК и след връщането си оттам заявява, че Секретариатът на ЦК е разгледал обстановката в БЗНС и изразява тревога, че има много настроения срещу Ангел Димитров и това може да доведе до остри вътрешни противоречия и в края на краищата до разцепление. Предложението на Секретариата е за съюзен секретар да бъде избрана Светла Даскалова, а Ангел Димитров да е организационен секретар и реално той

да ръководи БЗНС. Светла Даскалова също споделя, че предната вечер е получила обаждане от Андрей Луканов⁴¹⁾, който говорил в подобна посока. При новата ситуация Димитров обявява, че ще подкрепи кандидатурата на Светла Даскалова, както го е направил и на обсъжданията от Постоянното присъствие, но подава оставка и излиза от ПП на БЗНС. При възникналата ситуация се стига до решение на заседанието на Управителния съвет да се постави предложението на Постоянното присъствие (Dimitrov 1998, pp. 54 – 55, 241 – 242).

Именно в такава атмосфера се провежда заседанието на 2 декември. Председател е Виктор Вълков и започва с дневен ред – обсъждане на организационни въпроси. Думата получава Петър Танчев, който прави оценка на изминатия от БЗНС път през предходните четири десетилетия и допуснатите деформации в организацията. Танчев подчертава, че настъпилите бързи промени в страната налагат и бързи промени както в дейностите, така и в ръководството на БЗНС. Във връзка с това той съобщава решението си да се оттегли от поста секретар на БЗНС, като предлага да бъдат приети и молбите за оставки на секретарите на ПП Алекси Иванов и Пандо Ванчев, както и на члена на ПП Радой Попиванов. Танчев съобщава и за решението на ПП на БЗНС да издигнат кандидатурата на секретаря на ПП на БЗНС Ангел Димитров за секретар на БЗНС, макар да не е упълномощен да го анонсира. Молбата на Танчев е приета единодушно, а кандидатурата на Димитров – само с един глас против, на Георги Андреев.

Управителният съвет предлага на Народното събрание да освободи Танчев като първи заместник-председател на Държавния съвет (ДС) на НРБ и да го избере само за член⁴²⁾, а на негово място да избере Ангел Димитров за заместник-председател, удовлетворява молбата на Иванов, Ванчев и Попиванов и също така свиква заседание на ВСС на 22 декември при дневен ред – обсъждане на проектодокументите за устав и програми на Съюза и на ПП, както и за организационни въпроси. Под натиска на част от делегатите Ангел Димитров е принуден да направи изказване, в което отново повтаря, че в центъра на политическия плурализъм трябва да застанат двете основни народни партии – БЗНС и БКП. Заявява, че признава естественото право на по-силната партия да ръководи, но чрез мнозинството си в Народното събрание, в народните съвети, във всички изборни органи на народната власт и че БЗНС *„е готов за равноправно сътрудничество с комунистите, с безпартийните, с всеки честен българин“*. За обща платформа той обявява единството на Съюза и че ще настоява не само за политическа и съдебна реабилитация на Никола Петков и Димитър Гичев, но и на всички в страната или зад граница, а времето, прекарано в затворите и лагерите, да се признае за трудов стаж⁴³⁾. Той допълва, че Земеделският съюз е преди всичко политическа, а не професионална организация и трябва да бъде прекратена силово наложената практика на събрания, конференции и конгреси да се говори предимно за *„добивите и млеконадоя“*. В последвалия Върховен съвет са утвърдени и комисиите, които ще работят за проектопрограма и проектоустав. Някои членове на УС на БЗНС

настояват дори за колективна оставка на ПП, но за „по-мъдро решение“ се приема по-голямата част от съюзното ръководство да остане, поне до 22 декември⁴⁴⁾ (Dimitrov 1998, pp. 54 – 55, 241 – 243).

Промените в ръководството на БЗНС – смяната на съюзния секретар и приеждането на оставките на силни фигури от обкръжението му, както и въведените нови теми в съюзните дискусии – за политическа програма, младежка организация, отношението към миналото, са сериозни по своята същност и идват като пряк отговор на основните искания на вътрешната опозиция. Но съпоставени с бързо развиващите се процеси в българското общество и изхождащите от това все по-големи очаквания, те изглеждат по-скоро недостатъчни и закъснели.

2. Подготовка за Върховен съюзен съвет и нови промени в съюзното ръководство

В дните след събранието на Управителния съвет се провеждат множество окръжни съвещания с актив на БЗНС, на които присъстват и членове на ПП, с цел да се покаже новата посока след 2 декември. На места събранията се провеждат при напрегната атмосфера (Dimitrov 1998, p. 244).

На проведената на 6 декември в Пазарджик среща на Ангел Димитров с актив на съюза от Пловдивска област в някои от изказванията се чуват обвинения, че БКП след 1947 г. фактически е ликвидирала БЗНС, включително и чрез репресиране на най-изявените му представители. Продължават да се издигат и искания за възстановяване на ЗМС, за изясняване политиката на БЗНС по отношение на „етническите турци“, както и по общонационални теми, като деполитизиране органите на Министерството на вътрешните работи (МВР) и Българската народна армия и съкращаване щата на Държавна сигурност, премахване първичните партийни организации в предприятията и учрежденията, промяна на чл. 1 от Конституцията на НРБ и др. Искане се и отстраняване на членовете на БКП от печатните издания на Съюза и снемане на лика на Г. Димитров от първата страница на вестник „Земеделско знаме“⁴⁵⁾.

Още по-центробежно се развиват процесите в някои столични дружби. На проведени събрания на дружбата на БЗНС в община „Възраждане“ са взети решения за участие на членовете в митинга, организиран от СДС на 10 декември на пл. „Ал. Невски“. Сформирана е комисия, която да подготви резолюция с искания за оставката на Постоянно присъствие и Управителния съвет на БЗНС⁴⁶⁾. В Хасково пък е създаден инициативен комитет от 62 съюзни членове, който се обявил за коалиция с БКП. Подобни групи са създадени в Стара Загора и Ямбол⁴⁷⁾. Хасковската група е имала за цел да предяви искане за снемане на Ангел Димитров като секретар на БЗНС⁴⁸⁾. Създава се сложна ситуация, в която една дружба иска запазване на коалицията с БКП, а друга се подготвя за участие в митинг на опозицията, но същевременно и двете искат оставката на ръководството.

На 12 декември Ангел Димитров се среща с представителите на петхилядната земеделска организация в столицата, запознава се с отправената критика срещу ПП и разяснява сложната ситуация, в която се намира ръководството на Съюза. Той поставя акцента върху развитието на вътрешнопартийната демокрация, като подчертава, че преустройството ще роди своите нови лидери, които ще изградят основата на бъдещия нов Управителен съвет. За да бъде „възроден“ Съюзът, в близките месеци трябва да настъпи цялостно демократично обновление „от долу“, да се подготви конгрес в началото на пролетта. Информира и че са направени конкретни стъпки за диалог с представители на Инициативната група за преустройство и на основания БЗНС „Никола Петков“, като основна цел е диалог и сътрудничество в името на единството⁴⁹). В думите на Димитров проличава целта да тушира напрежението и затова се съгласява с исканията на вътрешносъюзната опозиция.

Постоянното присъствие на свое заседание обсъжда резултатите от проведените срещи на съюзните ръководители с активисти на земеделските дружби. Участниците в срещите настояват за ускоряване на преустройството, за радикални промени в облика на БЗНС. Направени са и много препоръки за обновяване на съюзната организационна дейност, за довеждане докрай на кадровите промени във всички звена на съюзната структура, за продължаване на сътрудничеството с организациите и комитетите на комунистите на равноправна, партньорска основа. Но решенията, които са приети, се ограничават с това да се изработи нов проект на членска карта, да се внесе предложение за утвърждаване от висшите съюзни органи на символите на БЗНС – знаме, значка, печат и други⁵⁰).

Паралелно продължава и натискът от страна на Инициативната група, която свиква на 13 декември митинг на площад „Александър Невски“, на който ръководството на БЗНС няма представител на трибуната, а от нея искат БЗНС да заслужи доверието на обществото с честна позиция към миналото, с решимост демократичните промени да станат радикални и необратими. Критиките към ръководството са, че обновяването му е трудно, липсва инициативност на Парламентарната група на Съюза по въпроси от общонационален интерес и др. Председателят на групата Николай Петрини подчертава, че не само страната, но и БЗНС е в криза и той пита множеството: *„Ново ръководство от стари ръководители може ли да стане? Отговорът е: Не!“* и дава пример с това, че *„Секретариатът на БКП в циркулярно писмо казва, че БЗНС се атакува отвън и отвътре“* и задава въпроса *„кой отиде да се оплаче в ЦК на БКП? Явно сегашното ръководство не е скъсало с практиката да получава указания“*. Самото циркулярно писмо е прочетено на 8 декември на събрание в редакцията на съюзния орган от партийния секретар Бойко Бойков. На митинга е гласувана и резолюция, която в по-важните си точки иска колективна оставка на Постоянното присъствие, конгрес не по-късно от март 1990 г., борба за единството на Съюза, внасяне на пакет от законопроекти от парламентарната група за промени в конституцията, незабавно организиране на кръгла маса, хуманно разрешаване на етническите и

верските проблеми, аграрна реформа и признаването на Коледа и Великден за национални празници. Взима се решение за изработване на алтернативна програма на Съюза на среща на сдружени земеделци от цялата страна, която ще се състои на 16 декември в кино „Петър Берон“⁽⁵¹⁾ (Radeva 2016, p. 89).

Софийското градско ръководство на БЗНС, макар да констатира, че някои от изказванията са били далеч от цивилизования диалог, се съгласява с голяма част от твърденията на митинга и на свой ред, настоява да се свика най-късно до 19 декември Управителния съвет с единствена точка „Кадрови въпроси“. Също така настояват от състава на ПП на БЗНС да излязат Янко Марков и Димитър Димитров, от комисиите за изработване на проекти за програма и за устав да бъдат извадени Петър Танчев, Алекси Иванов и Пандо Ванчев за сметка на историци, юристи и други експерти, а конгресът да бъде свикан не по-късно от 10 март. И те приканват всички сдружени земеделци на 16 декември да участват в обсъждането на теми за бъдещето на БЗНС в кино „Петър Берон“⁽⁵²⁾.

На част от исканията се отговаря предварително. На заседание на Парламентарната група на БЗНС от 14 декември, проведено в партийната централа, е избрано ново ръководство: Виктор Вълков става неин председател, Иван Марков – заместник-председател, а Евка Развигорова – секретар⁽⁵³⁾.

Въпреки опитите на ръководството да обърне течението в своя посока, данните на МВР за вътрешнополитическата обстановка в страната към 15 декември 1989 г. показват, че мнението на редица членове на БЗНС за съюзния секретар Ангел Димитров е, че той не е фигурата, която ще сплоти Съюза, и затова очакванията са да се получи разцепление. Ситуацията се усложнява и от факта, че членовете на БЗНС „Н. Петков“ се обединяват и набират членска маса⁽⁵⁴⁾. На събранието, състояло се на 16 декември, ръководено от Николай Петрини, са издигнати искания за оставка на УС на БЗНС и градското ръководство на Съюза⁽⁵⁵⁾.

Активността на Софийската инициативна група ѝ носи подкрепа и извън столицата. На 16 декември Инициативна група за подкрепа на преустройството е основана във Варна, която обявява, че поддържа двете открити писма, но допълва, че тя не е фракция и целите ѝ са *„радикални и незабавни промени на всички нива, за обновен, единен и независим БЗНС“*⁽⁵⁶⁾.

Същевременно продължава и трудното формиране на отношението спрямо БКП на част от дружбите. На 18 декември е проведено събрание на актива на общинската земеделска дружба в Бургас. Преобладаващият брой от изказалите се критикуват курса на БЗНС и го определят като сателит и послушен спътник на БКП. Други застъпват становище да не се отива на конфронтация с БКП, а да ѝ се опонира от позиция на равнопоставен политически партньор. Общият извод от анализа на МВР отново е, че единството е нарушено и има вероятност от разцепление⁽⁵⁷⁾.

В деня преди Върховния съюзен съвет Ангел Димитров излага позицията си за него във в. „Земеделско знаме“, като поставя акцент върху публикуваните проекти за програма и устав. Обявява, че предстои да се регулира *„кръвообраще-*

нието“ на Съюза чрез приемането на нови членове. За него „процъпулникът“ е направен на 2 декември и макар че някои с право казвали: „едва на 2 декември“, то привидната мудност е обоснована, защото ръководството е отчело мнението и е изпълнявало указанията единствено на сдружения земеделец⁵⁸⁾.

На 22 декември започва заседанието на Върховния съюзен съвет на БЗНС. Освен съюзните съветници в него вземат участие председателите на общинските ръководства на БЗНС, съюзни дейци на ръководна работа в областните народни съвети и в областните ръководства на ОФ, съюзни дейци от областните и общинските ръководства на Съюза, членове на работни комисии по изработване на проектопрограма и проект за нов устав, сътрудници на Постоянното присъствие и др. Заседанието е открито и ръководено от секретаря на БЗНС. Дневният ред включва обсъждане на проектопрограма, проектоустав и приемане на програма на ПП на БЗНС, организационни въпроси и темата за свикване на XXXVI конгрес.

Ангел Димитров произнася встъпително слово, в което прави тежки констатации. Той говори за любимата, но същевременно и удобна формула от миналото към всички решения и документи на ЦК на БКП да се реагира с шампата „безрезервно подкрепяме“, без да се мисли, че това води до обезличаване на Съюза. За него инерцията на тази формула е била толкова силна, че е довела до трудно преодоляване на съществуващата летаргия, и припомня приетата резолюцията на Управителния съвет, „без той въобще да е казал думата си“, която по дух е напомняла за стари „вкусове и презастраховки“. Споменава за трудното достигане до решенията от 2 декември, но констатира, че в последвалите двадесет дни Земеделският съюз се събудил за нов живот. Според Димитров завършва един важен етап по пътя към превръщането на БЗНС в самостоятелна, със свой облик и почерк партия, а продължението ще бъде започващата от януари отчетно-изборна кампания, която трябва да се превърне в „своеобразно чистилище на организацията“. Засяга и въпроса как да се подходи към традиционното политическо сътрудничество между БЗНС и БКП, което има богата и противоречива история, история със „сенчести места и периоди на застой, но и години на възходящо развитие, на принос за народното единство“. За него те нямат право да посягат с лека ръка към натрупания опит. От една страна, всичко ценно и здраво трябва да се съхрани и развие, от друга, да се разграничат и отърсят от формите на опекунство. Политическото сътрудничество между БЗНС и БКП „може и ще се гради само върху реален плурализъм, равноправна основа, при неотклонно съобразяване с пълната независимост на двете партии“. Целта, която финално поставя, е в посока изграждането на независим, единен и сплотен БЗНС⁵⁹⁾.

След встъпителното слово на секретаря Върховният съюзен съвет преминава към организационните въпроси. Приема молбата на Димитър Димитров за оставка. С мнозинство е изваден от състава на ПП Янко Марков. На заседанието на УС на БЗНС е приета оставката на Постоянното присъствие на БЗНС и е избрано

ново със секретари на ПП Светла Даскалова и Виктор Вълков и за членове: Георги Менов, Костадин Янчев, Милена Стамболийска, Минчо Пейчев и Светослав Шиваров. Съветът решава да се проведе XXXVI извънреден конгрес на 27.2. – 1.3.1990 г. Приета е резолюция, в която се заявява, че съветът подкрепя „предложенията на сдружените земеделци за възраздането на БЗНС като независима и самостоятелна политическа партия със своя политическа програма“⁽⁶⁰⁾.

Голяма тежест имат решенията на Върховния съюзен съвет на БЗНС, по силата на които редом с Петър Танчев, Алекси Иванов, Пандо Ванчев, са извадени от състава на Управителния съвет 21 членове и 12 кандидат-членове, а на свой ред, за членове са издигнати досегашни 15 кандидат-членове. Съветът освобождава и четирима членове от контролно-ревизионната комисия, а от комисията за проектопрограмата е изваден Петър Танчев, от тази, изработваща проектоустава – Алекси Иванов, и от комисията за програмата на Постоянното присъствие – Пандо Ванчев⁽⁶¹⁾.

По същество с решенията си Върховният съюзен съвет изпълнява голяма част от исканията и на софийското градско ръководство на БЗНС, и на Инициативната група. Групата на Петър Танчев, Алекси Иванов и Пандо Ванчев е извадена от върховните съюзни органи и от комисиите, в които участва. Насрочен е извънреден съюзен конгрес, приета е оставката на главния редактор на партийния орган. Решенията утвърждават и позициите на новата силна група, която се формира около Ангел Димитров, Светла Даскалова и Виктор Вълков.

Въпреки многото събития в страната в края на 1989 г. случващото се в БЗНС ангажира и вниманието на чуждите дипломати в страната. Италианският посланик Тарони заявява, че в насрочените парламентарни избори БКП няма да има никакъв конкурент, но по принцип е възможно БЗНС да играе ролята на алтернативна партия, въпреки че според него тя е по своята същност комунистическа⁽⁶²⁾. Аташето по културните въпроси и печата в западногерманското посолство Новак, излагайки наблюденията си върху политическите сили в българското общество, разпознава все още само БКП и БЗНС като истински партии⁽⁶³⁾.

Въпросът за посоката, по която ще поеме БЗНС, не възниква само БКП. Оформящата се опозиционна сила в лицето на Съюза на демократичните сили също има желание да влияе. На 23 декември в резиденцията на посланика на САЩ Сол Полански на прием, на който присъстват Жельо Желев, Константин Тренчев, Петър Берон и Христофор Събев, Тренчев и Събев отправят претенции да им бъдат предоставени като трибуна вестник „Земеделско знаме“ и отделна програма по телевизията. Тренчев заявява, че е образувана фракция в БЗНС за отстраняване на сегашното ръководство, а това, което ще дойде след него, трябвало да осигури присъединяването на сдружените земеделци към опозицията⁽⁶⁴⁾.

Това не е първият път, когато Сол Полански се сблъсква с въпроси около случващото се в БЗНС. В своите доклади по обстановката в страната той засяга и Съюза. В такъв от 8 декември 1989 г. той пише, че „БЗНС, чиято горда история

и традиции бяха затъмнени от 45-годишното раболепие спрямо БКП, се опитва да се възроди и да си пробие път“. Но в последния си доклад за годината той споделя, че лидерите на БЗНС продължават да се придържат към БКП, като атакували Тренчев и „Подкрепа“ заради искането им за стачка и пропускат шанса да дадат своята заявка за независимост и да получат подкрепа от обществото (Dimitrova 2019, pp. 236, 282 – 283).

Изводи и обобщения

Изследването на промените, настъпили в ръководството на БЗНС в края на 1989 г., поставя редица въпроси, чиито отговори не е изключено да стоят в полето на формалните разговори и влияния. Такъв е въпросът, свързан със степента, до която БКП може да напътства случващото се в БЗНС след 10 ноември. В мемоарната литература има информация за такива действия, но процесите имат своя собствена логика и могат да играят ролята на коректив. Според някои от изследователите усилията на Земеделския съюз са насочени главно към дистанцирането от БКП с цел да запази правото си на съществуване в новите условия (Baeva 2010, p. 244). Други считат, че ръководителите на комунистическата партия, в своето желание да избегнат „*двуполюсна политическа система*“, не само насърчават тенденцията към независимост на Земеделския съюз, но и негласно подкрепят усилията на неговото обновено ръководство да постигне обединение на всички земеделски организации и фракции (Ludzhev 2008, p. 366).

Несъмнено Съюзът е изправен пред сложната ситуация, в която той участва във властта и част от членовете му подкрепят сътрудничеството с БКП при равноправна основа, но в това време бързо набира популярност и възстановяващият се опозиционен земеделски съюз, който борави с антикомунистическа реторика и може да привлече част от критичната членска маса на БЗНС. В такъв момент логична е позицията на равно дистанциране от двете крайности, но тя би могла да бъде и пагубна, ако се отчете това, че обществото навлиза в период на политически преход, а той често се характеризира с двуполюсен модел, който се оформя за сметка на центъра (Raychev, Stoychev 2008). Може да се предположи, че земеделските лидери не са подготвени за сътресенията в Източния блок от 1989 г. и въпреки информацията, с която те разполагат на база лични контакти с ръководни кадри на БКП, в голяма степен действията им са проведени с известна доза импровизация, и то в ускорени срокове. Няма как да не направи впечатление, че погледнато в по-общ план, действията им повтарят случващото се във водещата партия в страната, макар и със собствена специфика. По същество, ръководството на БЗНС изпада в ситуация, в която следва събитията, а това генерира критика сред членската маса и подкопава самата му легитимност.

В този начален етап на прехода на България от системата на съветски държавен социализъм към парламентарна демокрация и пазарна икономика (Kalinova, Baeva 1998, pp. 255 – 256) БЗНС е изправен пред сложен ребус и про-

мените в ръководството са първите стъпки от процеса на решаването му, от което зависи дали Съюзът ще запази силните си позиции и занапред.

БЕЛЕЖКИ

1. Дългогодишен външен министър на Народна република България и член на Политбюро.
2. Ангел Димитров е секретар по международните връзки към Постоянното присъствие на БЗНС към този момент. Член е на Българския земеделски народен съюз от 40-те години на XX в. и постепенно се издига в йерархията на Съюза и най-вече участва в международната му дейност. Депутат е в Народното събрание и заема други публични длъжности (Dimitrov 1998; Dimitrov 2003).
3. БТА. *Пленум на Централния комитет на Българската комунистическа партия. Земеделско знаме.* 1989-11-11.
4. Концепцията за „преустройството“ в конкретния момент не излиза извън рамките на процесите в СССР, свързани с тамошните промени, провеждани от екипа на генералния секретар на КПСС Михаил Горбачов, по-известни като „перестройка“.
5. БТА. *Ще вървим неотклонно по избрания път заедно с народа и в името на народа! Заключително слово на другаря ПЕТЪР МЛАДЕНОВ.* Земеделско знаме. 1989-11-11.
6. ТАНЧЕВ, П. *До другаря ПЕТЪР МЛАДЕНОВ генерален секретар на Централния комитет на Българската комунистическа партия.* Земеделско знаме. 1989-11-12.
7. РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *За дълбоко преустройство върху основата на демократизация, гласност и революционно обновяване.* Земеделско знаме. 1989-11-16.
8. ЛАЗАРОВ, Л.; ПЕЕВА, Б. *Промени сега.* Земеделско знаме. 1989-11-18.
9. КОЛЕВ, Б. *Шанс за нашия социализъм.* Земеделско знаме. 1989-11-16.
10. Виктор Вълков е член на БЗНС от 60-те години на XX в. и активно участва в дейността на БЗНС на външнополитическата сцена, като е завеждащ отдел „Международни връзки“ на Съюза, по което се явява близък на Ангел Димитров. Син е на дееца на БЗНС Георги Вълков и е кръстен от Никола Петков, което се явява известен актив в контактите му с николапетковистите в началото на прехода.
11. Член на ПП на БЗНС и министър на правосъдието, депутат от опозиционния БЗНС „Н. Петков“ в периода 1945 – 1947 г.
12. Професор по юридическите науки, главен редактор на вестник „Земеделско знаме“.
13. IX НАРОДНО СЪБРАНИЕ. 17.11.1989 г. *Стенограма от пленарно заседание на IX народно събрание, 17.11.1989. Първо заседание, с. 19 – 20.*

- Available from: https://www.parliament.bg/pub/StenD/20200918115719I_17.11.1989.pdf, посетено на 13.03.2020 [Viewed 2020-03-13].
14. УПРАВИТЕЛЕН СЪВЕТ НА БЗНС. *Резолюция на Управителния съвет на Българския земеделски народен съюз*. Земеделско знаме. 1989-11-19.
 15. Но това не значи възприемане и на марксизма-ленинизма, тъй като според чл. 4 от новия устав в БЗНС се приемат и членове с различен мироглед вж. Zarchev 1984, pp. 212 – 215.
 16. Член на Управителния съвет и народен представител от групата на БЗНС.
 17. РАЙКОВ, Ж. *Протест*. Земеделско знаме. 1989-12-15.
 18. Секретар на Постоянното присъствие на БЗНС и народен представител от групата на БЗНС.
 19. В спомените си Ангел Димитров нарича документа „декларация“, а във в. „Земеделско знаме“ е публикуван като „резолюция“. В дните след 10 ноември са публикувани два такива документа. Първият е поздравление от Петър Танчев до Петър Младенов с дата 11 ноември 1989 г., публикувано във в. „Земеделско знаме“ в бр. 223/12.11.1989 г., в което уверява от името на Управителния съвет, че „сдружените земеделци“ в сложното преломно време на преустройството ще бъдат непоколебим верен съюзник на комунистите“. Вторият е резолюцията от 19 ноември. Трудност при точното изясняване на събитията е липсата на стенографски протоколи от заседанията на Постоянното присъствие, тъй като такава практика не е била приета. Вж. Dimitrov 1998, p. 100.
 20. Никола Петков е участник в организирането на Отечествения фронт преди 9 септември 1944 г., а след това е министър в правителството на ОФ. През 1945 г. влиза в конфликт с доминиращата в ОФ Българска работническа партия (к) и създава опозиционния БЗНС „Н. Петков“, с който успява влезе в Шестото велико народно събрание. През лятото на 1947 г. срещу Никола Петков е проведен съдебен процес, който завършва със смъртна присъда, изпълнена на 23 септември 1947 г. Опозиционният земеделски съюз е разтурен и забранен със закон, а членовете и симпатизантите му са подложени на репресии.
 21. Лидер на БЗНС „Врабча 1“, едно от силните крила на Съюза преди 9 септември 1944 г.
 22. ИНИЦИАТИВНА ГРУПА НА СДРУЖЕНИ ЗЕМЕДЕЛЦИ ЗА ПОДКРЕПА НА ПРЕУСТРОЙСТВОТО. 19.11.1989 г. *Открито писмо до заседанието на УС на БЗНС от инициативна група на сдружените земеделци за подкрепа на преустройството*. In: Родопски, Петър Атанасов (1908 – 1994). Ф. 1908к, оп. 1, а.е. 317, л. 1 – 5. Ат: ЦДА, София.
 23. УПРАВИТЕЛЕН СЪВЕТ НА БЗНС. *Заседание на Управителния съвет на Българския земеделски народен съюз*. Земеделско знаме. 1989-11-24.
 24. Член на Управителния съвет и председател на Областния съвет на БЗНС в Разград

25. РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. Открит, честен, диалог за радикално обновяване на БЗНС. Земеделско знаме. 1989-11-25.
26. Член на УС и председател на областното ръководство на БЗНС в Хасково.
27. РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. Открит, честен, диалог за радикално обновяване на БЗНС. Земеделско знаме. 1989-11-25.
28. Пак там. 1989-11-28.
29. Те се одобряват от градските комитети на БКП, има и възрастов ценз, няма младежка структура. Отделно самият съюз е ограничен да има до 120 хиляди членове, и то предимно да са свързани с земеделието.
30. Внук на Александър Стамболийски и кандидат-член на УС на БЗНС.
31. РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Открит, честен, диалог за радикално обновяване на БЗНС.* Земеделско знаме. 1989-11-28.
32. РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *За нов облик на БЗНС.* Земеделско знаме. 1989-11-25.
33. ИНИЦИАТИВНА ГРУПА НА СДРУЖЕНИ ЗЕМЕДЕЛЦИ ЗА ПОДКРЕПА НА ПРЕУСТРОЙСТВОТО. *Открито писмо до членовете на Българския земеделски народен съюз.* Земеделско знаме. 1989-11-28.
34. КОЖУХАРОВА, И. *Протест.* Земеделско знаме. 1989-12-19.
35. Секретар на ПП на БЗНС.
36. ЕКИП НА В. „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Промените са неотложни.* Земеделско знаме. 1989-11-28.
37. ХРИСТОВ, ЦВ. *Да скъсим разстоянието.* Земеделско знаме. 1989-11-29.
38. РАДЕВА, В. *До всички онези, които ни обвиняват в кариеризъм.* Земеделско знаме. 1989-11-30.
39. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 01.12.1989 г. *Справка относно: Получени данни във връзка с ноемврийските пленуми на ЦК на БКП (към 01.12.1989 г.).* In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а. е. 946, л. 111. At: КРДОПБГДСРСБНА, София.
40. ЕКИП НА В. „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Кое налага?* Земеделско знаме. 1989-11-30.
41. Член на Политбюро на ЦК на БКП и секретар на ЦК.
42. Петър Танчев отклонява предложението да остане член на Държавния съвет, вж. ТАНЧЕВ, П. *До Управителния съвет на Българския земеделски народен съюз.* Земеделско знаме. 1989-12-09.
43. Това е едно от исканията на николапетковистите, поставяно в писма до властите.
44. ЕКИП НА В. „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Слово на другаря Ангел Димитров.* Земеделско знаме. 1989-12-03. ЕКИП НА В. „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Земеделският съюз се възражда.* Земеделско знаме. 1989-12-04.
45. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 08.12.1989 г. *Справка относно: Получени данни във връзка с ноемврийските пленуми на*

- ЦК на БКП (към 08.12.1989 г.). Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а. е. 946, л. 209. Ат: КРДОПБГДСРСБНА, София.
46. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 09.12.1989 г. *Справка относно: Получени данни във връзка с ноемврийските пленуми на ЦК на БКП (към 09.12.1989 г.)*. Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а. е. 947, л. 11 – 12. Ат: КРДОПБГДСРСБНА, София.
47. Не е изключено тази активност да е свързана със силното присъствие на николапетковисти в тези градове, което да довежда до втвърдяване на ядрата на двата съюза.
48. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 09.12.1989 г. *Справка относно: Получени данни във връзка с ноемврийските пленуми на ЦК на БКП (към 09.12.1989 г.)*. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а. е. 947, л. 17. Ат: КРДОПБГДСРСБНА, София.
49. ПОПОВА, Н. *Исторически шанс за БЗНС*. Земеделско знаме. 1989-12-15.
50. ПОСТОЯННО ПРИСЪСТВИЕ НА БЗНС. *Решения на Постоянното присъствие на БЗНС*. Земеделско знаме. 1989-12-13.
51. ЙОНЧЕВ, К; РАДЕВА, В. *БЗНС: Единен, обновен, равноправен*. Земеделско знаме. 1989-12-14.
52. ГРАДСКО РЪКОВОДСТВО НА БЗНС. *Нашият отговор и нашите предложения*. Земеделско знаме. 1989-12-15.
53. ЕКИП НА В. „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Заседание на парламентарната група на БЗНС*. Земеделско знаме. 1989-12-15.
54. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ МВР, генерал-лейтенант]. 15.12.1989 г. *Справка относно: получени данни за вътрешнополитическата обстановка в страната (към 15.12.1989 г.)*. Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а.е. 947, л. 91. Ат: КРДОПБГДСРСБНА, София.
55. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 20.12.1989 г. *Справка относно: получени данни за вътрешнополитическата обстановка в страната (към 20.12.1989 г.)*. Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а.е. 947, л. 157. Ат: КРДОПБГДСРСБНА, София.
56. ИНИЦИАТИВНАТА ГРУПА СДРУЖЕНИ ЗЕМЕДЕЛЦИ ЗА ОБНОВЛЕНИЕ И ПОДКРЕПА НА ПРЕУСТРОЙСТВОТО – ВАРНА. *До всички земеделци и всички демократични сили в страната*. Земеделско знаме. 1989-12-28.
57. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 20.12.1989 г. *Справка относно: получени данни за вътрешнополитическата обстановка в страната (към 20.12.1989 г.)*. Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а.е. 947, л. 162. Ат: КРДОПБГДСРСБНА, София.
58. ДИМИТРОВ, А. *За какъв Български земеделски народен съюз се борим?* Земеделско знаме. 1989-12-21.
59. ЕКИП НА В. „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ“. *Встъпително слово на другаря Ангел Димитров*. Земеделско знаме. 1989-12-23.

60. ВЪРХОВЕН СЪВЕТ НА БЗНС. *Резолюция на Върховния съвет на Българския земеделски народен съюз*. Земеделско знаме. 1989-12-23.
61. ВЪРХОВЕН СЪВЕТ НА БЗНС. *Решение на Върховния съвет на Българския земеделски народен съюз*. Земеделско знаме. 1989-12-23.
62. ТАНЕВ, Г. [Министър на вътрешните работи]. 22.12.1989 г. *Справка относно: Коментари и оценки на чужди дипломати по вътрешнополитическата обстановка в НРБ*. Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а. е. 948, л. 28. At: КРДОПБГДСРСБНА, София.
63. ГЕОРГИЕВ, В. [Началник на ЦИОУ – МВР, генерал-лейтенант]. 29.12.1989 г. *Справка относно: Коментари и оценки на чужди дипломати по вътрешнополитическата обстановка в НРБ*. Справка. In: Архив на МВР. Ф. 1, оп. 12, а. е. 948 л. 111 – 112. At: КРДОПБГДСРСБНА, София.
64. Пак там, л. 113 – 114.

ЛИТЕРАТУРА

- БАЕВА, И., 2010. *България и Източна Европа*. София.
- ДИМИТРОВА, А., 2019. *Секретните доклади на Сол Полански за 10 ноември*. София.
- ДИМИТРОВ, А., 1998. *Равносметката*. София.
- ДИМИТРОВ, А., 2003. *Преодолени мълчания. Част 1*. София.
- ЗАРЧЕВ, Й., 1984. *БЗНС и изграждането на социализма в България 1944/1962*. София.
- КАЛИНОВА, Е.; БАЕВА, И., 2010. *Българските преходи 1939 – 2010*. София.
- ЛУДЖЕВ, Д., 2008. *Революцията в България 1989 – 1991. Книга 1*. София.
- МАРЧЕВА, И., 2004. *Земеделското движение и неговата съдба в политическата система на България след 1989 г.* В: М. КУМАНОВ, Р. КАЦАРОВА (ред.). *Земеделското движение в България – история, развитие, личности*, с. 323 – 333. Пазарджик.
- ЙОСИФОВ, К., 2008. *Началото. СДС – политически обзор и хронология*. София.
- РАДЕВА, В. К., 2016. *Обол за лодкаря Харон. Всеки живот е роман*. Русе.
- РАЙЧЕВ, А.; СТОЙЧЕВ, К., 2008. *Какво се случи? Разказ за прехода в България и малко след него*. София.

REFERENCES

- BAEVA, I., 2010. *Bulgaria i Iztochna Evropa*. Sofia: Paradigma. ISBN 9789543261130.
- DIMITROVA, A., 2019. *Sekretnite dokladi na Sol Polanski za 10 noemvri*. Sofia.

- DIMITROV, A., 1998. *Razvnosmetkata*. Sofia.
- DIMITROV, A., 1998. *Preodoleni malchania*. Sofia.
- ZARCHEV, Y., 1984. *BZNS i izgrazhdaneto na socialisma v Bulgaria 1944/1962*. Sofia.
- KALINOVA, E.; BAEVA, I., 2010. *Bulgarsite prehodi (1939 – 2010)*. Sofia.
- LUDZHEV, D., 2008. *Revoliytsiata v Bulgaria 1989 – 1991. Kniga 1*. Sofia.
- MARCHEVA, I., 2004. Zemedelskoto dvizhenie i negovata sadba v politicheskata sistema na Bulgaria sled 1989 g. In: M. KUMANOV, R. KACAROVA (ed.). *Zemedelksoto dvizhenie v Bulgaria – istoria, razvitie, lichnosti*, pp. 323 – 333. Pazardzhik.
- YOSIFOV, K., 2008. *Nachaloto. SDS – politicheski obzor i hronologia*. Sofia.
- RADEVA, V. K., 2016. *Obol za lodkrarya Haron. Vseki zhivot e roman*. Ruse.
- RAYCHEV, A.; STOYCHEV, K., 2008. *Kakvo se sluchi? Razkaz za prehoda v Bulgaria i malko sled nego*. Sofia.

CHANGES IN THE LEADERSHIP OF THE BULGARIAN AGRARIAN UNION AT THE END OF 1989

Abstract. This current article examines the changes that occurred in the leadership of the Bulgarian Agrarian Union in the period from November 10 to the end of 1989. The research presents the reflection of what is happening in the Bulgarian Communist Party and the country in relation to the Union, the differences in the reactions of the agrarian leaders, the main themes, which become the subject of debates by the union members, the contradictions between the BZNS leadership and the forming critical group of members, as well as the opposite positions between the structures in the country about intra-party and public issues. The topic is also presented in the light of a process coming into view not only of the political entities in the country, but also of the diplomatic corps. The purpose of the article is to shed light on the main interrelationships, causes and consequences that led to the changes at the top of the union.

Keywords: Bulgarian Agrarian Union; BZNS; transition; Bulgarian Communist Party; party system

✉ **Nikola Shindarov, PhD student**

ORCID iD: 0000-0003-2559-731X

Web of Science ResearcherID: HHM-9357-2022

National Museum of Military History

E-mail: nlshindaro@uni-sofia.bg